100652

Вид-во «Соц. Харківщина». Зам. 4-3321—200000, 1976

М. Коцюбинський

Іван Франко

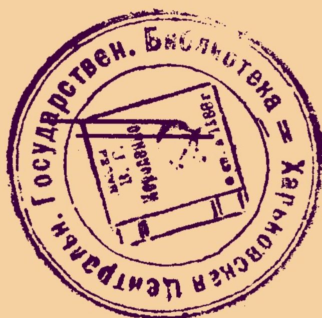

М. Коцюбинський

Іван Франко

Реферат читаний в Чернигівській „Просвіті" р. 1908

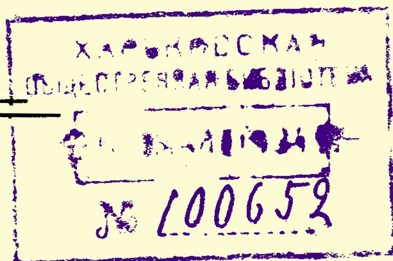

Видавниче Товариство
„КРИНИЦЯ“
— у Київі —

КИЇВ
Друкарня Т-ва „КРИНИЦЯ“. Хрещатик 42.
1917

Шановні Добродійки

і Добродії!

Сьогодні я хочу познайомити Вас з одним з найкращих українських письменників— з Іваном Франком. Перед Вами портрет Франка. Те, що Ви бачите, хотів би трохи доповнити. Невеликий, хоч сильний мущина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очи, в лініях бороди щось енергічне, уперте. Рудовате волосся непокірливо пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений,—він тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить—і Вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед Вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталью, що б'є об кремінь і сипле искри.

Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!

Не можу забути одного образа, який врізавсь мені у пам'ять. Се було два роки назад, коли я в останнє бачився з ним. В своїй

убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіти, як бідний апостол. Плів сіти й писав поему „Мойсей“. Не знаю, чи попалася риба в його сіти, але душу мою він полонив своєю поемою.

51 рік минув вже, як під сільською стріхою, в хаті коваля Якова, недалеко од села Нагуєвич, в Галичині (в Австріі), родився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, над невеликою річкою з високими берегами, з кам'янистим дном та з м'ягкими зеленими водоростями. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим. Чого солнце таке маленьке, коли казали, що воно велике. Чи в небі вирізана така маленька дірка і через те не видно цілого сонця Чим люде бачать, і чим вони чують. Йому здавалось, що все те чоловік робить ротом. Дитина роскриває й закриває рота, заплющує очи, затулює вуха— скрізь додивляється, над усім думає. А ввечері говорить до батька:

— Татуню, татуню. Я щось знаю.

— А що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима бачить.

Батько сміється.

— А вухами чує, як кудкудакає курка, а пальцями—шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

І все його цікавить, і над усім він думає, по своєму, звісно. Біга по полю, пасе гуси— і думає.

„Якесь воно не таке, як люде“, кажуть про дитину сусіди.—„Якесь не таке“ — думає батько і рішає оддати сина в науку, одірвати од плуга. І от, коли Іванові минуло 6 років, батько посилає хлопця до школи, в сусіднє близьке село. Тяжка там була спочатку наука. Все там було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками, якісь закарлючки. Учитель не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах. Школярі щось кричать, а Іван нічого не розуміє. „А-ба-ба-га-ла-ма-га“... хором читають діти склади. „А-ба-ба-га-ла-ма-га“—кричить вкупі з ними малий Франко, а сам нічого не розуміє.

У вечері батько питає:

— Ну, а чого тебе там в школі навчили?

— Вчилися „а баба галамага“.

— А ти вмів?

— Тоже вмів.

Проте незвичайно здатна дитина научилась в сільській школі читати по українському, по польському і по німецькому. За 2 роки батько оддає його в город Дрогобич, в нормальну німецьку школу при манастирі. Залякана сільська дитина, нечесана, погано одягнена —стає жертвою школярів і грубих, неосвічених учителів. Його б'ють, з нього сміються. В своіх оповіданнях „Schön schreiben“ і „Олівець“ (карандаш), що мають автобіографічний характер, Франко описав варварство тодішніх учителів. І ще тоді, в дитячій душі Франка, зродилась вічна вражда проти усякоі неволі та тиранства, проти насильства людини над людиною. Минув рік, настав екзамен —і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником. Скоро після того у Франка вмірає батько, а мати виходить за другого. І хоч сім'я Франкова бідніє, хоч нема вже тих достатків, які були за батька, його не беруть з школи. В городі він живе у свого родича столяра, слухає розмови робочого люду, вчиться пісень, спить на порожніх скринях, приготовлених на ярмарок, або в домовині і помагає в роботі. А на канікули — знов на селі, знов помагає в полі збірати сіно, звозити хліб. Ми-

нуло три роки — і Франка оддали в гімназію. І тут з мужицьким сином повторюється та ж сама історія, що і в нормальній школі. На Франка не звертають уваги, він цілий рік сидить десь в кутку, на „ослячій лаві“ та довбає пальцями у стінах діри. Та незабаром він знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназіяльний курс. Науки шкільної Франко не любив. Зате читав. Шевченкового „Кобзаря“ вивчив на пам'ять, а як став старшим, книжка зовсім захопила його. Він читав все, що попадало під руки, без плану і без сістеми: Шекспіра, Шіллера, Клопштока, Гете, Гейне. Гомера, Софокла, біблію, а з українських авторів — Стороженка, Марка-Вовчка, Куліша, Руданського, Мирного. Любов до книжки виявляється і в тому, що з шостої кляси Франко починає збірати свою бібліотеку — і за три роки заповняє велику шафу європейськими класіками. Перші спроби писати — віршом і прозою, — відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Тоді ще почав він збірати народні пісні. Коли, скінчивши гімназію в 1875 році молодий Франко іхав до Львівського університету, в його літературному багажі було все: і любовні вірші, і драми, оповідання і переклади Софокла, Гомера, „Уріель Акоста“ Гуцкова, Краледворська рукопись і т. и.

У Львові 19 літній студент вступає до студентськоі громади і бере живу участь в редакціі студентського журнала „Друг“, де ще в р. 1874 надруковано перші вірши Франка, підписані псевдонімом Джеджалик. Таким робом літературна праця Франка починається для нас 1874 роком.

Якою ж була література в Галичині в той час, коли почав писати Франко? Щоб краще це пояснити, вернімось трохи назад та подивімся, чим жила і інтересовалась галицька інтелігенція в 70 роки минулого віку. Цей час в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики. Ще з кінця 60 років серед галицькоі інтелігенціі почались суперечки, чи ми самостійний народ, чи тільки частина російського. Чи наша мова окремий „Языкъ“, чи „нарѣчіе“ великоруського. Ці суперечки ділили людей на два ворожі табори і роскололи вкінці галицьку інтелігенцію на москвофілів і народовців. Були навіть такі, що визнавали галичан за окрему „рутенську націю“, окрему од украінців і великоросів. Москвофіли хотіли писати мовою Пушкина, якоі, звісно, не знали, а виходило у них так зване „язичіє“—мішанина украінського, російського і церковно-слов'янського. Опріч язикових спорів галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та

політика зводилась до того, щоб як небудь запобігти ласки правительства, що небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне „чинопочітаніє“, затхлість, байдужність до живих народніх інтересів, повне безсилля в духовій сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання—от чим характеризується тодішня навіть краща частина галицькоі інтелігенціі. Коли пізніще, в 1876 році російський уряд видав указ, що забороняв украінську літературу, це викликало цінічну радість серед галицьких священників. Молодіж, знеохочена безконечними і безплодними суперечками про мову, без світлих традицій старшого покоління, виявляє той самий реакційний дух ту ж інертність і нічим не цікавиться. В студентських товариствах по цілих ночах іде гра в карти.

Цікаву картинку тодішніх погпядів дає Драгоманов у своіх австро-руських споминах. В 1873 році він пробував у Львові. До нього часто заходив тоді один галицький літератор. Розмова якось зійшла на клерікалізм.

— Я вільнодумний, сказав літератор, але релігія потрібна для моральности мужиків і жінок.

Коли ж йому сказали на те, що образована жінка нічим не одрізняється од мущини, він обернувся до Драгоманова.

— Ну, скажіть мені, чи у Вас завжди так буває, як я бачив отут. Зайшов я до Вас у готель. Вас не було, а ваша жінка розмовляла з Н. Н. (молодим чоловіком.) Оце Ви підете на лекцію, чи куди, а жінка Ваша може сама приймати мущину.

— А чому ж ні?

— І Ви не боітесь?

— Чого, питався Драгоманов сміючись.

— Ну, я б боявся, одказав літератор. Я б завше боявся лишати свою жінку саму з мущиною.

Одірванність од народу, од його життя і інтересів—викликає у галицьких українців бажання створити вищу, делікатну, немужицьку літературу. Уважається добрим тоном писати тільки про бояр, князів, з життя вищих класів. Щоб Ви не взяли до рук з тодішньоі літератури—скрізь реакційний дух, мертвота засмічена московщиною та церковщиною мова. Ось Вам зразок, як писали галичане перед Франком:

„Стихъ во честь Его Превосходительству Преосвященнѣйшому Кѵръ Михаилу Лѣвицкому Митрополітѣ Галицкому, Архиепископови Львôвскому, Біскупови Каменца

Подôльского, Его Императорского Величества дѣйствительному тайному Совѣтникови, Докторови С. Богословия и т. д. во день Святого Архистратига Михаила дня 8 Ноемврия 1838, яко во день Его высокого тезоименитства, Іосифомъ Левицкимъ Парохомъ Школьскимъ Диецезіи Перемыскои уо пôднoжия Его Престола съ найбôльшимъ ушанованьомъ сложены —Въ Перемышли. 1838, въ 4". А ось трохи віршів з цього твору:

Пріятнымъ чувствомъ упоенный,
Вхожу въ отечественный градъ:
Се, холмъ я вижу возвышенный,
Где церковь—матерь Рускихъ чадъ.

Днесъ мѣсце горде, где предъ вѣки
Стоялъ монаховъ бѣдный домъ,
Котри, покинувъ человѣки,
Творца превозносили въ немъ.

Насупротивъ высокій замокъ,
Который основалъ нашъ Левъ:
Се славы Рускои уламокъ,
Счо мѣститъ при собѣ Пелтевъ.

Лиха то доля такъ хотѣла,
Счобъ Галичъ древній градъ пропалъ;
Вось где Романа и Данила
Зо злата кутый Тронъ стоялъ.

Вразъ зъ долею головна мѣста,
Притемнился цвѣтущъ Крылосъ;
Геть запустѣла и Пречиста,
Не булъ въ ней пастырскій приносъ.

В літературних напрямках скрізь панує польська романтика, підмішана німецьким сантіменталізмом XVIII віку. З новіщою європейською літературою ніхто не знайомиться, демократичний напрям тодішньоі російськоі літератури до них не доходить. Взагалі галичане з тих часів мали на літературу чудні погляди. „Одні вважали літературу, пише Франко у своіх споминах, забавкою і жадали од неі поперед усього легкости і забавности. Для других се мала бути школа панського життя і аристократичних манер і через те різало по душі всяке хоч крихітку різке змальовання справжнього життя, особливо мужичого. А всі разом вважали літературу за найкращий спосіб моралізувати народ. Для того література повинна, на іх думку, представляти людей вищих, ідеальних, таких, якими повинні бути всі. І мова повинна бути делікатна, без грубих мужицьких, вульгарних слів. Одже не диво, що перша повість, яку пише Франко для журнала „Друг“ (ця повість називається „Петріі і Добущуки“) не дуже далеко одійшла од тодішньоі галицькоі белетристичноі продукціі. Буйна фантазія молодого письменника, роспалена фантастичними оповіданнями німецького белетриста Гофмана, знаходить ши-

рокий простір у тій першій Франковій повісті. Тут повно всякого страхіття, розбійників, заклятих скарбів, привидів, душогубства і оживаючих мерців. Але не вважаючи на те, що цею повістью Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви, добачаємо зародок того таланту, що незабаром розвився так пишно у других творах Франка.

В перші роки студентського життя Франка сталась одна важна подія, яка мала велике значіння для цілоі Галичини і особливо для Франка. Політичні обставини викинули з Россіі професора Київського університету Михайла Драгоманова і він еміґрував за границю. Свій світлий розум, свою величезну наукову ерудіцію Драгоманов цілком оддав українській справі. Його критичні статті „кидали нове світло на нашу минувшину, одкривали нові горизонти, вчили розуміти нашу історію і нашу теперешність, вникати в інтереси живих людей, розуміти і любити іх. Уся його робота була одною великою проповідью невтомноі праці для добра і розвитку нашого народу. З ясним, тверезим, трохи скептичним розумом, ворог усякоі фрази, всякоі фальшивости і ненатуральности, Драгоманов у своіх статтях, а

ще більше в листах до галичан старався привчити іх читати, студіювати, відучував іх од пустоі фразеологіі і трати часу, будив охоту до реальноі роботи. Він звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичнім житті, на неуцтво галичан. Його статті і листи—то були для великоі більшости галичан мов удари батога; вони пекли і боліли, часом били невинуватих, бували несправедливі, але завжди змушували думати, будили совість“.

Під вплив Драгоманова, як я вже сказав. попав і Франко. І вже в половині 1876 р. він виступає з першими не фантастичними, а реальними оповіданнями „Лесишина челядь“ і „Два приятелі“, а ще через рік друкує образки з життя робітників під заголовком „Борислав“. Коли пригадаємо собі те фарісейство, в якому вихована була тодішня інтелігенція; коли згадаємо, як тісно і самовільно розумілося те, що дозволено і недозволено в літературі—тоді урозуміємо ту бурю гніву, яку викликав Франко серед галицьких читачів своім новаторством. Ті №№ журналів, в яких були надруковані оповідання Франка. одсилались назад в редакцію з непристойними написами: „Чи сказився“—писав один.

„Не смійте мені присилати такоі гидкоі макулатури“—сердився другий. „Возвращается обратнымъ шагомъ къ умалишеннымъ“—надписував третій. Але повороту для Франка вже не було.

Року 1877 з Франком сталася пригода: його й цілу редакцію „Друга“ арештовують. „Безтолковий процес, пише він, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, котрий скінчився тим, що мене засудили, хоч у мене не було за душею й тіни того гріха, який міні закидували (а ні тайних товариств, а ні соціялізму; я був соціялістом по сімпатіі, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціялізм науковий)—був для мене страшною і тяжкою пробою. Девять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене мукою. Зо мною поводились, як з звичайним злодієм, посадили між самих злодіів та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидували з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирках (се, бач, за те, що я „писав“ – записував на случайно роздобутих карточках паперу случайно роздобутим олівцем—пісні та приповідки з уст арештантів, або й свої вірши), а кілька тижнів я проседів у такій камері, що мала тільки одно вікно, а містила 12 людей, з котрих 8

спало на лавці, а 4 під лавкою, бо не ставало місця. З протекциі, для сьвіжого повітря, арештанти відступили міні „найкраще“ місце до спання—під вікном проти дверей, а що вікно за для задухи мусіло бути день і ніч відкрите, і до дверей продувало, то я що рання будився маючи на голові повно снігу, навіянаго з вікна“.

Та не краще, а може й гірше жилось Франкові, коли він вийшов з тюрми. Лояльні галичане боязливі, залякані, одвернулись від нього, мов від прокаженого. Викинули його з „Просвіти“, не дозволили приходити до „Бесіди“—українського клубу, а ті, що хотіли мати з ним яке діло, робили це тайно і обережно, щоб ніхто не побачив. Тільки невеличкий гурток молоді не цурався його. А проте Франко, переживаючи цей важкий час свого життя, не опускає рук. Ходить на лекціі до університету, видає вкупі з приятелем своім М. Павликом, часопись „Громадський Друг“, пише оповідання, задумує цілий цікл новел, в яких хоче списати всі боки життя простого люду і інтелігенціі: відносини економичні, освітні, юридичні, політичні і т. и. Пише в польських часописях і газетах, перекладає поеми Гейне, „Фауста“ Гете, „Каіна“ Байрона, Шелі і др. Та не минуло ще й

двох літ цеі кипучоі праці на волі, як Франка знов арештовали і посадили на три місяці до тюрми.

Випустивши з тюрми, його слабого, в гарячці, одсилають пішки з поліцейським до дому на село, при чім волочать його по етапах, з тюрми до тюрми; в дорозі, змочений великим дощем, Франко заслаб ще дуще, пролежав у дома тиждень в дуже важких обставинах, а далі подавсь до г. Коломиі, щоб звідти дістатись до свого приятеля, з яким седів у тюрмі. В Коломиі прожив він тиждень в гостиниці, де написав свою повість „На дні“, в якій змалював тюрму в Дрогóбичі. Важкий був для Франка той тиждень! Останні три дні прожив він трома центами (2 коп. на наші гроші), знайденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, замкнувся в кімнаті і півтора дня лежав, в гарячці і голоді, ждучи смерти. Тут його рятує від смерти один з його товаришів і забірає з собою на село, де Франко, спочиваючи, прожив кілька тижнів. Але й там видюче око адміністраціі постерегло небезпечного злочинця. Вона наказала жандармам приставити Франка назад до Коломиі, а що у Франка не було грошей на підводу, то жандарм, ще слабого, в літню спеку, погнав його до Коломиі пішки. „Тяж-

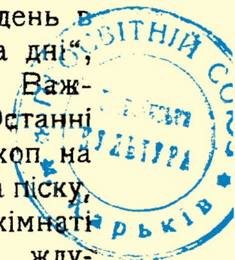

ка се була дорога, пише Франко в своїй автобіографії, пісьля котрої міні на обох ногах повідпадали ніхті на пальцях".

Коли побачили, що у Франка є паспорт, його пустили на волю. Франко вернувся до Львова і знов записався на університет.

З того часу, борючись з бідою й не маючи часто густо чого їсти, Франко з дивною енергією, проявляє ріжносторонню діяльність на всіх полях літератури, загартовує свою волю в боротьбі за кращу долю покривдженого, такого близького йому, робочого люду, навчається

Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести...

Почавши з 1881 року, він видає або пише у періодичних виданнях: „Світ", „Літературно-наукова бібліотека", „Народ", „Житє і Слово" і др., пише повісти, драми, оповідання, вірши та статті наукового та публіцистичного змісту і заповняє ними мало не всі українські періодичні видання, містить кореспонденції, статті і переклади з чужих мов у польських та російських часописях, піддержує зносини з „Вольним Словом" в Женеві- -взагалі визна-

чається незвичайною плодовитістью, ріжностороннім талантом і науковою ерудіцією.

Весною 1886 р. Франко приїздить до Київа і тут жениться, а через рік вступає, як один з редакторів, до польської газети „Kurjer Lwowski“, де й вибув, як сам говорить „десятилітню панщину“. Заробляючи аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури і це для нас велика втрата, тим більша, що в той час його талант виріс, зміцнився, набрався сили. Але на щастя його викинули з редакції Курьєра за статтю про Міцкевича, якого він назвав поетом зради. Року 1889 Франка ще раз садять до тюрми, де він пробув $2^1/_2$ місяці. Та нема лиха без добра! Елище познайомившись з тюрмою та її життям, Франко міг написати такі чудові річи, як оповідання „До світла“, „тюремні сонети“ і т. ин. Кипуча, невгомонна натура Франкова не могла вміститися в рамки самої літературної роботи. Року 1890 він, вкупі з другими, засновує радикальну партію, стає на її чолі і видає партійний орган „Народ.“ Тут він містить багато блискучих публіцистичних і програмових статей і стоячи на сторожі „мужицьких“ інтересів, викликує часом цілу бурю серед громадянства своєю гост-

рою критикою тодішньоі „неполітичноі політики“ народовців.

Доводиться просто дивуватися, коли цей борець, поет, белєтрист і публіцист знаходить ще час для серьозноі науковоі роботи! А тим часом се факт. Ще кінчаючи свою науку в Віденському університеті у відомого вченого професора Ягіча, Франко почав готуватися до професури—іменно на кафедру українськоі літератури. З під його пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць, як: „Іван Вишенський і його твори“, докторська діссертація „Варлаам і Йосафат“ і багато спеціальних статей в ріжних журналах: „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, „Життя і Слово“, „Літ. Наук. Вістн.“ і в окремих виданнях. Нарешті його мріі мали здійснитись. Року 1895 він блискуче прочитав у Львівському університеті вступну лекцію на тему „Наймичка Тараса Шевченка“—і професорська колєгія обрала його доцентом, але адміністрація не затвердила Франка. А про те заслуги Франка на полі науки такі значні, що Петербурська і Пражська Академіі Наук обрали його своім членом, а Харьківський університет дав йому почесний докторський діплом.

Літературна продуктивність Франка така велика, що ще 9 літ тому назад, коли святкували 25 літний ювілей його літературноі діяльности, один список його творів займав цілу книжку на 127 сторінок.

Тепер Франко, 50 літній сильний мущина, всі сили своі оддає українській літературі і науці і ще не мало може зробити для рідноі культури. На його творах, в його ідеях виховалось уже ціле покоління. І хоч тепер, дякуючи Франковій праці, стало трохи ясніще, все ж темрява це й досі густа і нераз завдає рани благородному серцю.

„Не люблю Руси-Украіни!“ вирвалось колись із уст Франкових і не дивуєшся цьому, читаючи його одповідь усім тим, хто підхопив цей крик наболілого серця і кинув його в лице Украіні.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана—
Я ж не люблю,
Як раб не любить свого пана.

. . . .

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала—
Я ж гавкаю раз—враз,
Щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво,—
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
За те, що гарно вбрана,—
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.
Бо твій патріотизм—
Празнична одежина.
А мій—то труд важкий,
Гарячка невдержима.
Ти любиш в ній князів,
Гетманне, панування—
Мене ж болить еі
Відвічнеє страждання.
Тн любиш Русь, за те
Тобі і честь і шана,—
У мене ж тая Русь
Кровава в серці рана.
Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови,—
Я ж не люблю іі
З надмірноі любови...

Я ще ранійше сказав, що Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своіх відносинах до фактів життя, які він малює. Село цікавить його не з етнографичного боку, як попередніх письменників, він не ідеалізує сільського життя. Його інтересують соціальні і економичні сторони того життя, гніт, страждання і всяка кривда. Наскрізь гуманний, чоловічний—Франко оддає своє серце і всі свої

сімпатіі тим, хто „в поті чола“ добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять. Ще в поемі „Панські жарти“, написані за молодих літ, Франко малює нам картину економичноі залежности селян од пана; в оповіданні „Лесишина челядь“ і др.— важку невсипущу працю хлібороба за-дня шматка хліба. Але з часом, на очах Франка, відбувається важний соціальний процес. Процес росту капіталізма, побіди капітала над працею. Коли перше, за панщини експлоатація селянина була в стадіі, так сказати, „натурального“ хижацтва, то при зрості капіталізму вона приймає форми гостроі, смертельноі боротьби. Капиталізм висовує вже своі пазурі, вони ростуть і загострюються. На село йдуть походами нові експлоататори, опутують селянина довгами, забірають його хату, землю. Вони захоплюють у своі руки промисли, ставлять фабрики, як павук павутиння скрізь розстелюють своі сіти. Вчора хлібороб, хазяін, а сьогодня пролєтарій-селянин неминуче попадає у ті сіти і гине в нерівній боротьбі. Бо чи ж може бути инакше! Скрізь темнота, нужда, „села бідні, сірі, з головатими вербами при дорозі, з обломаними садками, болотяними вигонами, обскубаними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами“.

А в хаті не краще.
На стіні розвішані довкола
Деревяні давні богомази:
Страшний суд, Варвара і Микола,
Чорні вже від диму, як від мази.
Тільки й всього християнства в хаті.
Але є й письменства в ній познаки:
Там, під сволоком, завитий в шматі,
Лист небесний, писаний бог-зна ким.
Й осифьянський наказ панщизняний,
Прадідівський квіт на 30 буків,
Діда скарга за грунтець забраний.

Одно зостається— або в сіти до павука, або еміграція до Бразілії.

В цілому ряді оповідань „Борислав", „Воа constrictor", „Яць Залепуга", „Полуйка", „Вівчар" і др. Франко змальовує нам широкі і страшні картини життя робітників, картини, що нагадують часом Дантове пекло. Особливо цікаві його Бориславські оповідання. Борислав—це село в Галичині, де добувають нафту (нефть) та земляний віск. Там під землею, в шахтах, в глибоких ямах, серед задухи і смороду, од яких крутиться голова, працюють у темряві тисячі робітників; льють піт, стогнуть і гинуть. Весь Борислав—одна смердюча яма. Там важка праця, малий заробіток; бруд, пьянство, роспуста, погана іжа і погана горілка, всякі хвороби; там людина

гірше скотини, там брат на брата здіймає ніж, там чад і вічне пекло. А з цього всього пливуть золоті річки і спадають в кешені тим, хто сам не робить, всяким хижакам експлоататорам. Франко виводить перед читачем цілу портретну галєрею таких хижаків--з залізною волею, з звірячими кровожадними інстінктами, сухих, упертих і безсердечних. Гава, Бовкун, Гершко Гольдмахер, Шміла, Шворц і т. д., ціла стая хижих птахів, що, як образно каже Франко, „полощуть кровью рот“. Ніщо не спиняє їх: вони грабують, підпалюють хати і гублять людей, аби їм була од того користь. Всю свою ненависть до хижацтва Франко сконцентрував в образі орла—беркуша:

Я не люблю тебе, ненавижу, беркуше!
За те, що в грудях ти ховаєш серце люте;
За те, що кров ти пьєш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе боїться слабша твар.

Малюючи в цілому ціклі „Бориславських оповідань“ війну поміж капіталом і працею, Франко не може залишитися тільки холодним, об'єктивним обсерватором. В тих оповіданнях ви бачите більше самого Франка – Франка борця, який не криє своїх сімпатій і антіпатій, борця, що часом перемагає в нім артиста. Бо „лиш боротись—значить жить!..“ А разом з

тим в тих оповіданнях розсипані, як і в природі, роскішні картини, ясні, повні сонця, повітря і красок пейзажі, проходять живі люде, ярко змальовані в світлі тонкого психологичного аналізу.

В оповіданнях „На дні“ і др., в своїх „Тюремних сонетах“—Франко дає нам страшну і захоплюючу по своїй реальности картину „дна“—тюрми. Але й тут гуманне, чутливе сердце поета вміє знайти краплину людського навіть в такому тупому і дикому представникові низин суспільности, як Бовдур, що „на дно суспільного гніту не принесли з собою нічого, нічого; ні думки ясної, ні споминок щасливих, ні блискучої, хоч би обманливої надії“. Болючи душею над темнотою і недолею свого українського народу, Франко в оповіданнях з еврейського та циганського життя,— як „До світла“, „Сурка“, „Цигани“ проповідує любов

До всіх, що льють свій гніт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови.

У нього нема шовінізму: люде діляться на два табори: на кривдників, проти яких він гострить як меч своє слово—і покривджених, яким він оддає своє сердце.

Здавалось би, що авторові грізної, понурої картини життя працюючих у „поті чола“

недоступні ясні і ніжні образи. А подивіться, з яким теплим, сердечним чуттям, з якою любовью малює він дітей. Доволі пригадати оповідання „Малий Мирон“, „Грицева шкільна наука“, „Мій злочин“ і инші, доволі згадати написані ім для дітей казки і вірши—і стане ясним, що борець вміє бути голубом, Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився.

Любима форма, в яку Франко одягає свої прозаічні твори—се короткі оповідання, котрі йому найбільше удаються. Але він пише і великі повісти. В історичній повісті „Захар Беркут“ з часів нападу монголів на Карпатську Русь в 1241 році його цікавить боротьба двох елєментів: гордого, егоістичного боярства, що живе тільки для себе, для своіх вузьких, класових інтересів—з нищим, біднішим класом народу, який обстоює і боронить громадські інтереси, не спиняючись перед жертвою для загального добра. Тут ми маємо широкі картини в історичній перспективі, масу описів тодішньоі культури і звичаів, але побіда альтруізму над класовим егоізмом, якою кінчається повість, здається нам утопичною і не зовсім натуральною. Більш вдатні повісти Франка з теперішнього життя—„Основи суспільности“, „Перехресні стеж-

ки“, „Для домашнього огнища“. Тоді як в дрібних оповіданнях ми найчастіще бачимо селян, робітників, ремісників, цілий ряд людей, що добувають хліб собі та й другим, в сих повістях своіх Франко знайомить нас з тими, на кого працюють ті люде—з буржуазними сферами та з інтелігенцією. Польська аристократія з своєю вузькою мораллю і голим цінізмом в „Основах суспільности“ і в повісті „Для домашнього огнища“, робота інтелігента серед темноі народноі маси в „Перехресних стежках“ –його псіхіка, успіхи, сумніви та росчарування—от що служить темою більших Франкових повістей. Гарно задумані, написані з великим розмахом, з прекрасними деталями, вони часто незадовольняють читача: рядом з високо-талановитими сторінками попадаються бліді, не цікаві, так наче робота робилась на спіх, аби скінчити.

Реаліст в кращому розумінні сього слова, Франко в своіх прозаічних творах любить спинятись на двох темах: 1) боротьба капіталу з працею і іі обстанова; 2) пробудження людського чувства у людей, які здаються зовсім пропащими.

Інтерес до цеі останньоі теми говорить нам, що Франко має велику віру в людей.

В одному з своіх віршів поет каже:

Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох:
Я твердо вірю в труд його могучий,
В ті міліони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночи горя й мук.

Бо не люде винні. Вони такі, якими зробили іх історичні і соціальні умови життя.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З іх мукою і з іх ділами.

Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світлу будучність для нашоі землі. Воно прийде те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла, хоч би довелось вкрити кістками шлях до нового життя. Могутнім акордом лунає та свята віра у Франковому вірші „Каменярі“.

Щоб прийшло на землю сподіване щастя треба великоі праці. Щастя не дається дурно. Треба забути своі вигоди, своі дрібні інтереси, треба загартувати в собі волю— зробити руки своі сильними, голову світлою, серце гарячим. А се не легко. Навіть такі сильні натури, як Франко, відчувають се і в одній з своіх поетичних молитов поет кличе до матері землі:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоій живе глибині.
Краплю, щоб в бої сильніще стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди.
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничную будить
Чисту любов.

Дай і вогню, щоб ним слово палити,
Душі страсать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть.

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам—в сердце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

Тим то Франко так цінить, так дорожить тим святим непокоєм, що живе в душі благородних натур і не дає ім заснути.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо—муко,
Над людським горем, людською журбою!

Кличе Франко в иншому місці.

Але людина, яка б вона сильна не була, не може жити самою боротьбою, самими громадськими інтересами. Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народнього. У Франка є прекрасна річ—лірична драма „Зів'яле листя". Се такі легкі, ніжні вірши, з такою широкою гаммою чувства і розумінням душі людськоі, що читаючи іх не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові лірикові, співцеві кохання і настроів.

Ось один з тих віршів.

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очи ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них мов зарево червоне
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визнала одні
Оті ридання голосні—
Пісні.
В життю мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці минаєш,
Вклонюся—навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В життю мені весь вік тужити
Не жити.
Так най те серце, що в турботі
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха,—
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живійше грає,

По людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає щастя молодого.
Бажаного, страшного того
Гріха!

Взагалі Франко лірик високоі проби і його ліричні вірши просяться часто в музику. Де-які з них і справді положено на голос Лисенком і другими.

Я хотів би скінчити свій реферат—а мені трудно розстатися з Франком—бо я так мало сказав про нього. Така колосальна фігура заслуговує на більшу увагу, потребує більшоі праці. Але я був би дуже щасливий, коли б отсих кілька моіх слів змогли викликати у Вас інтерес до Франка і ті, хто його не читав ще, самі познайомились з борцем-поетом. Тоді до них заговорив би могучим голосом сам Франко, заговорив би не моіми блідними словами, а своім звінким, як кованим словом. Тоді він розгорнув би перед ними все багатство своєі душі, всю красу свого таланту і загрів би іх вогнем свого неспокійного, великого духа!